

Robin Pajtás Kollektíva

ROBIN PAJTÁS SZABADISKOLÁJA

Az antiautoriter, közösségi és forradalmi nevelés egy
gyakorlati kísérlete Magyarországon

A Robin Pajtás Szabadiskolája egy 2014 tavaszán indult pedagógiai kezdeményezés, amely azzal a céllal jött létre, hogy mind elméleti, mind gyakorlati téren alternatívát mutasson a fennálló nevelési-oktatási rendszerrel szemben. Fennállása óta a szabadiskola a nevelés-oktatás területének olyan hazai pionírja kíván lenni, amely radikális társadalomkritikát megfogalmazva igyekszik az antiautoriter (tekintélyellenes) és közösségi nevelés elveit és módszereit átültetni a gyakorlatba, támogatva a jelen viszonyainak forradalmi megváltoztatását.

E tanulmány szerzői a szabadiskola alapító tagjai, akik ismertetik az elmúlt években tartott előadásaik és publikált cikkeik legfontosabb gondolatait, valamint bemutatják az általuk szervezett programokat, melyek a zenés mesedélutánoktól az árnyjátékos foglalkozásokon át a természetföldrajzi jelenségek modellezéséig terjednek. Írásuk azonban nem egyszerű marketingfogás kíván lenni munkásságuk népszerűsítésére, hanem önreflexió, szembenézés a pedagógiai kísérletük kiteljesedését akadályozó objektív és szubjektív tényezőkkel, illetve útmutató azok számára, akik elégedetlenek jelenünk nevelési-oktatási állapotaival, s akik egyben nyitottak a radikális kapitalizmuskritikára, és a változásért tenni is hajlandók.

KEZDETEK: ROBIN PAJTÁS SZÍNRE LÉP

„Robin pajtás (Puck manó), az erdei kobold, a csínytevő jóbarát az angol folklór alakja. Robin pajtás – a forradalom. A forradalom csak általunk létezhet, azok által, akik nem pusztán áldozatai a tőkés termelési módnak, hanem világszerte tudatosan törekcsenek az anarchista kommunizmus, az emberi közösség elméleti felvázolására és gyakorlati megvalósítására, a társadalmi viszonyok átalakítására. Ezért Robin pajtás – mi magunk va-

gyunk” (Robin 2014a: 15). Többek között ezekkel a szavakkal zárult az a pedagógiai kiáltvány, amelyet 2014 elején tett közzé szabadiskolánk néhány kezdeményezője. A kiáltvány szerzői egy olyan, gyerekekből és felnőttekből álló közösség megszerveződését akarták elindítani, amely túllép a polgári oktatási-nevelési intézmények szellemiségén és gyakorlatán. A kiáltvánnyal e szervezkedést kívánták meghirdetni, illetve általános elméleti keretet akartak adni neki. A kiáltványban felvázolt, eléggé határozott és ambiciózus koncepció mögött ugyanakkor nem állt anyagi háttér, sőt, valódi közösségi hálózat sem. A gyakorlati megvalósítást a szó szoros értelmében a nulláról kellett elkezdeni.

A kiáltványban vázolt koncepciót előszóban először 2014. április 26-án, a Gondolkodó Autonóm Antikvárium által megrendezett „Döntsd a tőkét, ne siránkozz!” fantázianevű osztályharcos, anarcho-kommunista fesztivál keretében mutatták be a kezdeményezők egy nagyjából 20-30 fős publikum előtt. Ugyanezen a rendezvényen vetítették le első ízben magyar felirattal a spanyolországi *Paideia* anarchista szabadiskoláról szóló dokumentumfilmet is (Paideia 1993), amely sok éves fennállásának ténye és sajátos működési gyakorlata miatt méltán szolgált fontos inspirációs forrással a Robin Pajtás Szabadiskolája kezdeményezés számára. A bemutatkozó előadásnak a filmvetítéssel való összekapcsolása azt a célt szolgálta, hogy cáfolja a kézenfekvő ellenvetést: a kiáltványban ismertetett elvek a levegőben lógnak, és nem bizonyított, hogy azok a gyakorlatba átültethetők. A *Paideia* több évtizedes tapasztalata bizonyítja, hogy egy radikális antikapitalista nevelési-oktatási felfogás képes adekvát formát ölteni a gyakorlatban, s tényleges alternatívát képezni a polgári világlátásra, rendszerkonform magatartás- és gondolkodásmódra szocializáló nevelési-oktatási rendszer elméletével és működésmódjával szemben. Az előadást és a filmvetítést beszélgetés követte. A bemutatkozás nem volt sikertelen: a látottak-hallottak érdeklődést és pozitív visszhangot váltottak ki a közönség egyes tagjaiból. A kapcsolatfelvételt az elkövetkező hetekben-hónapokban újabb találkozók és beszélgetések követték, amelyek eredményeképpen kialakult az a formáció, amelyet a továbbiakban csak Robin Pajtás Kollektíva néven fogunk emlegetni. Ez a kollektíva az elkövetkező években több síkon tevékenykedett: elméleti (elemző), történeti (tényfeltáró) és gyakorlati (szervező,

tanító-nevelő) munkát is végzett. Igyekezett a kiáltványban lefektetett alapelvek részletesebb elméleti kifejtését adni, és feltárni a pedagógiai felfogás szellemi-történeti és gyakorlati előzményeit. A felvázolt oktatási-nevelési elveket megpróbálta – legalább mikro-szinten, időszakos kiscsoportos foglalkozások keretében – a gyakorlatba átültetni, valamint egy tágabb közösséget is létrehozni, amely cselekvő alanya lehet a társadalmi változásoknak. Egyfajta „minimumprogramként” rendszeres, iskolán kívüli közösségi együttléteket és szabadidős tevékenységeket irányozott elő, melyeken keresztül tompítani lehetne a polgári iskolarendszer kedvezőtlen nevelési-oktatási hatásainak és különféle szocializációs mechanizmusainak gyermekekre gyakorolt hatását, ellensúlyozva azt egy gyökeresen más felfogással és értékrenddel. Hosszú távon, a szükséges feltételek szerencsés teljesülése esetén pedig akár reálissá válhatna a „maximumprogram”, azaz egy, a hagyományos iskolát kiváltó, önálló és stabilan működő szabadiskola létrehozása is.

Naivak voltunk? Idealisták? Meglehet, mégis olyasmivel próbálkoztunk Magyarországon, ami egészen egyedi, sok szempontból szokatlan, filozófiáját tekintve pedig abszolút radikális volt. A továbbiakban megkíséreljük röviden bemutatni, hogy mit képviselt és mit tett a Robin Pajtás Szabadiskolája. Eközben nem akarjuk véka alá rejteni kollektívánk gyengeségeit, s tevékenységünk hiányosságait sem – ezekből szintén lehet tanulni. Reményeink szerint inspirációs forrásul szolgálhatunk más radikális pedagógiai útkeresők számára, tapasztalataink és önreflexiónk pedig segítségükre lehetnek abban is, hogy ők majd jobbák és hatékonyabbak legyenek nálunk.

ALAPOK: MI ELLEN ÉS MINEK AZ ÉRDEKÉBEN KELL SZERVEZŐDNI ÉS CSELEKEDNI?

Az iskolarendszert gyakran még olyan személyek is hajlandóak egyfajta „közjó” részének tekinteni, akik egyébként a tőkés társadalom működését kritikusan, netán elutasítással szemlélik. Mások az iskolarendszerrel szemben formai bírálatot fogalmaznak meg: a tanítás módszereit és a tananyagot elavultnak tartják, és korszerűsítő célzatú reformot szorgalmazznak. Kevesen vannak azok, akik az is-

kolarendszerben egy olyan mechanizmust látnak, amelynek elsődleges célja a fennálló társadalom alapvető viszonyainak fenntartása, újratermelése, és amely e téren bizony elég hatékonyan működik. A polgári iskolarendszer gyakran vall kudarcot az egyes tantárgyi szakismeretek közvetítésében, de többnyire nagyon sikeres a „rejtett tanterv” megtanításában: a hierarchikus viszonyok elfogadtatásában, a versenyszellem megerősítésében, a külső mércéknek való megfelelési igény táplálásában.

Ha valaki a tőkés társadalom meghaladására törekszik, akkor nem tarthatja kielégítőnek az iskola rendszerkonform modernizálását: ellenkezőleg, a mechanizmus ilyenén tökéletesítése ossztársadalmi dimenzióban még káros is, hiszen hatékonyabbá teszi a tőkés rendszer konzerválását. A Robin Pajtás Szabadiskolája kezdeménnyel az volt a célunk, hogy az oktatási-nevelési intézményrendszer strukturális bírálatát nyújtsuk, és egyúttal építeni kezdjünk egy pozitív alternatívát, egy olyan közösségi nevelési dinamikát, amely túlmutat a tőkés rendszeren. Olyan felnőtt-gyerek viszonyrendszer kialakítása lebegett a szemünk előtt, amelyet a felek egyenrangúsága, a közös programok kollektív tervezése, a tanulás és az egyéb tevékenységek – köztük a létfeltételek biztosítása, a játék, a testmozgás stb. – összekapcsolása és a személyes autonómia és felelősségvállalás terének állandó bővülése jellemez. Ahol a különböző tevékenységek – köztük a szűkebb értelemben vett „tanulás”, „ismeretszerzés” is – a cselekvő szubjektum belső és saját maga által felismert, benne tudatossá vált szükségleteiből indulnak ki, és nem azt szolgálják, hogy az egyén külső, vele idegenül szembelepő elvárásoknak feleljen meg. Azon személyiségjegyek, magatartási normák fejlődését, megszilárdulását akartuk elősegíteni, amelyeket a polgári iskolarendszer szükségképpen elsorvaszt, mert azok ebben a társadalomban gazdaságilag és politikailag nemkívánatosak, vagy legalábbis nem járnak gazdasági-politikai tőkévé átkonvertálható haszonnal. A tőkés társadalomban autonóm és szolidáris egyénre nincs szükség, mert nem tűri jól sem a kizsákmányolást, sem a manipulációt. Annál nagyobb szükség van rá egy új társadalom létrehozásához. A nevelés ezért politikai kérdés (is).

BIMBÓZÁS: AZ ELSŐ ELŐADÁSSOROZATUNK ÉS FOGADTATÁSA

A Robin Pajtás Kollektíva magjának 2014 tavaszi kialakulását követő fél év lázas tervezgetéssel telt. Többek között a következő kérdések foglalkoztattak minket: miképp lehetne pedagógiai felfogásunkat és tágabban vett társadalmi elképzeléseinket adekvát formában szélesebb közönség elé tárni? Hogyan lehetne megszólítani olyan embereket, akik számára kezdeményezésünk potenciálisan vonzó lehet, s akik ennél fogva valamilyen módon szerepet vállalnának jövőbeni közös tevékenységeinkben (legyen szó akár gyerekekről és szüleikről, akár pedagógiai érdeklődésű és más segítő szándékú felnőttekről)? Végül egy előadás- és vitasorozat mellett döntöttünk, amely ugyan módszertanát tekintve némiképp konzervatívnak hathatott, gyakorlati szempontból azonban alkalmasnak tűnt gondolataink szabatos kifejtésére. A személyes összejövétel pedig egyúttal lehetőséget teremtett a hallgatóság számára is, hogy megossza velünk ötleteit és dilemmáit, illetve hogy elméleti vagy éppen gyakorlati jellegű kérdéseket intézzen hozzánk.

Találkozóinkat, programjainkat a kezdetektől fogva havi rendszerességgel, vasárnap délutánonként tartottuk, hogy a dolgozó, családos érdeklődők is könnyebben részt vehessenek rajtuk. A helyszín tekintetében választásunk a Művelődési Szint (röviden MŰSZI) elnevezésű közösségi térre esett, amely Budapest belvárosi fekvése miatt könnyen megközelíthető és ingyenesen látogatható volt. Emellett az év nyári periódusában előszeretettel tartottunk programokat különféle szabadtéri helyszíneken a főváros parkjaiban vagy a Budai-hegységben. A MŰSZI üzemeltetőivel az együttműködés hosszú időn keresztül működőképes volt, szabadiskola-kezdeményezésünk és programjaink pedig segítségükkel külön hirdetőfelületekhez is jutottak: mind honlapjuk, mind a „Pesti Est” programfüzete rendszeresen reklámozott minket.¹ Kézzelfogható előnyein túl sajnos a helyválasztásnak megvoltak a maga hátulütői is. Mint azt a Robin Pajtás rendez-

¹ Emellett természetesen saját internetes oldalainkon keresztül is hirdettük rendezvényeinket, illetve megosztottuk saját írott és digitális anyagainkat. Több éven át működő, kétnyelvű, magyar–angol weblapunk tárhelyhasználati problémák miatt sajnos jelenleg már nem elérhető. A közösségi médiában a <https://www.facebook.com/Robin-Pajt%C3%A1s-Szabadiskola%C3%A1ja-The-Free-School-of-Robin-Goodfellow-1440399972887361/> címen vagyunk jelen (az utóbbi időben csökkent aktivitási szint mellett).

vényeinek egyik rendszeres látogatója megfogalmazta: „A MŰSZI mint hely sajnos igencsak korlátolt volt ehhez a tevékenységhez. A nehéz bejutás mellett mindig egyfajta kényszeredett, ’megengedjük, hogy itt legyetek érzést’ is adtak nekem. Így időnként idegesítő rendezvényekkel kellett párhuzamosan tevékenykedni. Viszont pozitív hozadéka is volt ennek, az, hogy a másik rendezvényről néha csatlakoztak idegen gyerekek is”.² A későbbiek során nehézséget jelentett a MŰSZI 2018 eleji elköltözése a főváros egy kevésbé frekvenciált pontjára, mely körülmény fontos szerepet játszott abban, hogy az év nyaratól kezdve többet már nem szerveztünk programokat oda. Ugyanakkor nem sikerült olyan új helyet sem találnunk, amely megfelelt volna az elvárásainknak, és ahol tevékenységünket eredményesen folytathattuk volna tovább, ami – egyéb tényezők mellett – közrejátszott a további rendezvények elmaradásában.

Ami az első előadás- és vitasorozat tematikáját illeti, igyekeztünk két – egymással bizonyos fókig konkuráló – szempontnak is megfelelni: arra törekedtünk, hogy egy-egy előadás önmagában kerek egész és emiatt jól érthető legyen azok számára is, akik a korábbi alkalmakon nem voltak jelen, ugyanakkor az egyes előadások támogassák egymást, és a világlátásunkból fakadó pedagógiai felfogásunk egyes metszeteit adják, melyek végül egy koherens egészé állnak össze. Mindez pedig változatosan, a lehető legkevesebb ismétlés nélkül történjen, lehetőleg izgalmas intellektuális élményt nyújtva a programsorozatot végigkísérők számára, egyúttal arra is bátorítva őket, hogy reflexió tárgyává tegyék saját pedagógiával kapcsolatos tapasztalataikat és felfogásukat, hogy merjenek megkérdőjelezni addig vitathatlannak hitt nevelési-oktatási elméleteket és gyakorlatokat, és végül, hogy felismeréseik a radikális paradigmaváltás irányába és az ennek talaján álló szervezkedés felé mozdítsák el őket.

2014 novembere és 2015 júniusa között összesen nyolc rendezvényre került sor (Robin 2014b), melyek keretében bemutattuk a saját szabadiskola-kezdemenyezésünkkel kapcsolatos terveket és elméleti alapvetéseket (Robin 2014c); megfogalmaztuk általában a polgári és konkrétan a magyarországi iskolarendszer bírálatát (Robin 2015a); kritikailag elemeztük a legismertebb reformpedagógiai irányzatokat

2 Részlet Kovács János, a „Részeg Hajó” újság egyik szerkesztőjének nekünk írott leveléből.

(Waldorf, Rogers, Summerhill, otthonoktatás); feltártuk az antiautoriter pedagógia gyökereit, s bemutattuk annak pszichológiai-pedagógiai koncepcióját, valamint sajátos módszertanát (Robin 2015b); végül számba vettük a szabadiskola megvalósításának gyakorlati lépéseit és az ehhez szükséges különféle feltételeket (Robin 2015c).

Az előadások a tágabb kontextustól a szűkebb környezetig, az elvonttól a konkrétig, az elmélettől a gyakorlatig, illetve a negatív kritikától a pozitív kifejtésig egyfajta ívet képeztek, mely legvégül oda kanyarodott vissza, ahonnan indult: miért és hogyan akarunk szabadiskolát létrehozni?

A rendezvényeinken részt vevő közönség létszáma és összetétele az első időszakban meglehetősen hullámzó volt. A kollektíva tagjain kívül a felnőttek száma átlagosan 8-10 fő körül mozgott, de volt olyan alkalom, amikor ennél lényegesen többen (15-20 fő) vagy kevesebben (3-5 fő) vettek részt. A jelenlévők között mindig voltak személyes ismerősök, barátok, elvtársak, akik vagy valóban komolyabban érdeklődtek kezdeményezésünk iránt, vagy csak az előadások és viták elméleti kérdései foglalkoztatták őket, részvételükkel pedig szolidaritásukat kívánták demonstrálni felénk. Rajtuk kívül olykor megjelentek leendő vagy már praktizáló tanárok és gyermekeik számára alternatív oktatási lehetőséget kereső felnőttek éppúgy, mint neveléseméleti kérdésekkel foglalkozó értelmiségiek. Szabadiskola-kezdeményezésünk hosszú távú hatását példázza, hogy kiáltványunk évek múltán kötelező szemináriumi olvasmány lett a Wesley János Főiskola Neveléstudományi Tanszékén (WJLF 2020). A leendő vagy már közoktatásban dolgozó pedagógusokra is talán bizonyos fokig hatással voltak az elhangzottak, bár konkrét visszajelzéseket nem kaptunk arról, hogy az általunk előadottakat ők hogyan és milyen eredménnyel próbálták meg hasznosítani saját tanítási-nevelési gyakorlatukban. A közönség összességében a reakciók viszonylag széles skáláját mutatta, amely a hallottakkal kapcsolatos szkepszistól a reformpedagógia iránti érdeklődésen át a nevelési-oktatási rendszer radikális átalakításának gondolatával való kacérkodásig terjedt. Míg előbbieik rendszerint egy vagy legfeljebb néhány előadás után elmaradtak, a többiek közül egyesek jóval kitaróbbnak bizonyultak: nem csupán elméleti jellegű előadásaink iránt mutattak érdeklődést, hanem családjukkal együtt részt vettek későbbi gyerekprogramjaink némelyikén is.

Pedagógiai kísérletünk a legnagyobb hiányt az aktív elköteleződésben szenvedte: a kezdeményezéstől, a szervezőtevékenységbe való bekapcsolódástól, a felelősségvállalástól a rokonszenvezők többsége is távol maradt. Ez a tény megérdemli, hogy okain elgondoljuk. Annál is inkább, mert a hivatalos oktatási rendszerrel szemben széles körű az elégedetlenség, és számos példája van annak, hogy szülők és pedagógusok öntevékeny módon hoztak-hoznak létre óvodákat, iskolákat, kilépve az állami közoktatás hálózatából (vagy eleve be sem lépve abba). A mi kezdeményezésünknek azonban nem sikerült ebbe az irányba továbbfejlődni. Amikor gyerekei sorsáról van szó, még a leginkább rendszerkritikus szülő is hajlamos „biztonsági játékot űzni”, azaz kerülni a túlzott bevonódást egy olyan tervbe, amely potenciálisan talán sokat ígér, de megvalósulása bizonytalan. (Nem véletlen, hogy többnyire az alulról szervezett óvodák-iskolák – pl. a Waldorf-hálózat tagjai – is komoly gondot fordítanak arra, hogy államilag akkreditált, legális keretek között működjenek. Ez egyrészt biztosítja bizonyos állami forrásokhoz való hozzáférésüket, másrészt garantálja az általuk kiállított bizonyítványok hivatalos elismerését.) A jutalmazás és büntetés neveléstechnikája, amelyet az iskolán belül olyan magas szintre fejlesztett a polgári pedagógia, a szülőknek az iskolarendszerhez való viszonyát is szabályozza: az állam bünteti (adminisztratív eszközökkel, pl. gyámhatósági eljárással üldözi) az általa kontrollált iskolából való „dezertálást”, de bizonyos fokú „kényelemmel” jutalmazza az iskolalátogatást. A „kényelem” elsősorban a szülőé, nem a gyereké: az iskola a hétköznapokban „megoldja” a gyermek felügyeletét, szervezi a szocializációját, és bizonyos fokig felmenti a szülőt a gyermek testi és szellemi fejlődése iránti felelősségvállalás alól. Radikális és mélyen átélt, belsővé tett társadalomkritikai szemléletre és nagyfokú személyes autonómiára van szükség ahhoz, hogy egy szülő az iskolarendszerrel való kiegyezés nyújtotta „jutalmakat” valójában még rosszabbnak érezze, mint a ki nem egyezéssel járó büntetéseket. Iskolai szocializációnk éppenséggel konformitásra, behódolásra nevel, így nem véletlen, hogy csak nagyon kevés szülő kész mindent megtenni annak érdekében, hogy gyermekét az állami (és egyházi) iskolarendszertől távol tartsa. Ezzel magyarázható, hogy az antikapitalista szabadiskolák történelmi példáinak jelentős része (pl. a korai szovjet munkaiskolák, a spanyolországi

anarchista iskolakísérletek a forradalom és a polgárháború idején, vagy az említett *Paideia* a Franco-rezsim felszámolásának periódusában) olyan korszakban született, amikor válságba kerültek az addig létező államhatalmi struktúrák, ezért a közoktatás rendszere is megrendült, kiszámíthatatlanná vált. Ami korabeli naivitásunkat illeti: noha a „dezertálás” iránti elterjedt vágyat helyesen mértük fel, jócskán túlbecsültük a kockázat- illetve felelősségvállalás mértékét a jelenkori magyarországi társadalomban.

Itt szeretnénk kitérni közönségünk legsajátosabb és bizonyos tekintetben legfontosabb tagjaira, a gyerekekre: főképp az ő érdekükben vágtunk egyáltalán bele szabadiskola-kísérletünkbe, s az ő részvételük és lelkesedésük nélkül az alighanem nem is működhetett volna ilyen sokáig. A részt vevő gyerekek egyfelől a kollektíva tagjainak, másfelől pedig a programokra tudatosan érkező szülőknek a jellemzően 2 és 12 éves kor közötti gyermekei voltak (e tekintetben tehát a „szabadiskola” megnevezés némiképp félrevezető lehet, hiszen programjaink „óvodás korú” gyerekeknek is szóltak), de a foglalkozásokba számos alkalommal spontán módon is bekapcsolódtak az éppen arra járó érdeklődők (elsősorban a gyerekek, de olykor a szülek is). Az alapvetően felnőtteknek szóló előadások és viták ideje alatt a gyerekeket hagytuk szabadon játszani, ami a korábbi ismeretség hiánya, valamint a nagy életkorbeli különbségek ellenére összességében jól működött, egy idő után azonban igényelni kezdték a felnőttek társaságát, a velük folytatott közös tevékenységeket. Ezek az empirikus tapasztalatok megerősítették azt az elképzelésünket, miszerint a jövőben a felnőtt- és gyermekprogramokat minimum váltogatnunk kell egymással, optimális esetben pedig törekednünk kell azok szintetizálására, olyan közös együttlétek tervezésére és szervezésére, amelyek minden résztvevő korosztály számára érdekesek és kielégítőek lehetnek.

RÜGYFAKADÁS: A TEVÉKENYSÉGEK SOKRÉTŰVÉ VÁLÁSA, GYAKORLATI PEDAGÓGIAI KÍSÉRLETEK

Miután a 2014–2015-ös előadás- és vitasorozat lezajlott, és segítségével szélesebb közönség előtt sikerült megismertetnünk magunkat,

kifejtve neveléssel és oktatással kapcsolatos legfontosabb nézeteinket, szerettünk volna – a további előadásokon túl, illetve azok mellett – számos másféle programot szervezni. Ezeken keresztül kívántuk a gyakorlatban is kipróbálni és demonstrálni az általunk képviselt pedagógia módszertani elemeit. Reménykedtünk benne továbbá, hogy programjainkba sikerül majd bevonnunk az addig csak közönségként jelenlevő személyeket (felnőtteket és gyerekeket egyaránt), ezáltal egyben előre is lépve a közösségi nevelés irányába.

Egyesektől kaptunk ugyan közvetlen visszajelzéseket arra nézve, hogy a következő rendezvényünkön előreláthatólag részt fognak-e venni, mindazonáltal a továbbiakban mindvégig nehézséget jelentettek azok a kérdések, hogy a tervezett foglalkozásokat milyen korosztályokhoz és hány főhöz igazítsuk. Éppen ezért az előkészületek során jellemzően többféle forgatókönyvet is gyártottunk, illetve szükség esetén próbáltuk differenciálni a játékokat és/vagy feladatokat, a kivitelezés során pedig igyekeztünk elkerülni az előzetesen elképzelt sémákhoz való merev ragaszkodást. A gyakorlati megvalósulás éppen ezért nem egyszer spontán elemeket is tartalmazott, ami amellest, hogy hibákra adott lehetőséget, egyúttal sokkal természetesebbé és dinamikusabbá varázsolta az együttléteket. A hibalehetőséget az is növelte, hogy szabadiskola-kísérletünk a mi számunkra is kísérlet volt, hiszen sok esetben mind tartalmilag, mind módszertanilag olyan dolgokat próbáltunk ki, amelyeket szülőként vagy pedagógusként még sohasem csináltunk, illetve gyermekkorunkban sem tapasztaltunk meg. Noha ez kétségtelenül sok felkészüléssel, izgalommal és olykor-olykor idegeskedéssel járt együtt, akkor és utólag is úgy éreztük, hogy amit csinálunk, hatalmas pluszt ad nekünk éppúgy, mint a gyerekeknek: lehetőséget biztosít kipróbálni magunkat eddig ismeretlen szerepekben (díszlettervezőként és -készítőként, bábjátékosként, dramaturgként, színészként, társasjáték-tervezőként stb.), ami által mi magunk is alanyai lehetünk a sokoldalúan képzett ember nevelését célzó programunknak. Ilyen értelemben valódi élménypedagógiát folytattunk, amelynek során sokszor a tervezés és az előkészületek fázisától a gyakorlati kivitelezésig és a közösségi együttlétekig egyfajta flow-élményben volt részünk. Talán ezért is volt jellemző, hogy nem éltük meg hatalmas kudarcként vagy tragédiaként azt sem, ha egy-egy rendezvényünkre a kollektíva tagjain és

néhány személyes barátunkon, elvtársunkon és azok gyerekein kívül senki más nem jött el: a polgári oktatási rendszerben megszokott elidegenedett és eredményorientált szemléletet felváltotta az alkotás, a játék, az öntevékenység és a közösségiség öröme és életető energiája.

A továbbiakban – a kronologikus elbeszélés helyett – tematikus elrendezést követve mutatjuk be a Robin Pajtás Szabadiskolája keretében 2015 és 2018 között végzett különféle tevékenységeinket.

VARIÁCIÓK MESEADAPTÁCIÓKRA

A felnőtt világ megismerésében, viselkedésminták elsajátításában, a fantázia és az érzelmvilág gazdagításában a mesék mindig is fontos szerepet töltek be az emberiség történetében. Pusztán szórakoztatáson túl tehát komoly tanító és nevelő szerepük is van, melynek iránya persze nagymértékben függ a mese tartalmától, előadásmódjától és összességében egész kontextusától. A Robin Pajtás Szabadiskolája keretében számos mesével és több különböző feldolgozási módszerrel kísérleteztünk, igyekezve egyrészt didaktizálni az elmesélt történetben foglalt mondanivalót az adott gyermekkorosztály(ok) számára, másrészt viszont törekedve arra, hogy az előadó és közönség, a felnőtt és gyerek közti éles határvonalakat lebontsuk, ezáltal a mesélést együttes tevékenységgé átalakítva, melybe mindenki bevonódhat valamilyen formában. Ennek egyik módja az volt, amikor a történethez kapcsolódó díszleteket a gyerekek készítették el, s miközben mi felolvastuk a mesét, ők életre keltették annak szereplőit és tárgyi környezetét, interaktívvá téve a produkciót.

Némiképp hasonló koncepciót követett egy farsangi műsorunk, amikor a gyerekeket megismertettük a kirigami-technikával, s ők az elsajátított tudás és néhány olcsó és egyszerű eszköz – némi színes papír, filctollak, olló és ragasztó – segítségével elkészítették a mesék szereplőinek maszkjait, s azokat viselve el is játszották az egyes karaktereket a történetek elbeszélése közben.

Mindannyiunk számára nagy élményt jelentettek azok az előadások, melyek keretében egy előzőleg közösen megfestett vásznat diavetítőgép segítségével hátulról megvilágítottunk, s a vászon mögé elbújva, pálcikákra ragasztott kartonfigurák segítségével elbáboztunk

egy-egy mesét. Az árnyjátékok előkészületei – a kiválasztott történet adaptációja, a díszletek és bábok megtervezése és elkészítése, majd a próbák – önmagukban is értékes és élvezetes közösségi élményt jelentettek, jelentős részben azért, mert minden résztvevőjük érdemben tudott hozzájárulni a manuális és a szellemi munka valamely fázisához. Noha az előkészítésben jellemzően csak a kollektíva felnőtt tagjai vettek részt, ez a sokoldalú tevékenység nagyon hamar kihozta mindenkiből a gyermeki játékosságot, és mi magunk is a legnagyobb beleéléssel báboztunk, bohóckodtunk, variálva az egyes jeleneteket pusztán a magunk örömére.³

Több meseelőadásunk párosult zenei játékkal, amely a történethez kapcsolódó hangulati aláfestés mellett lehetőséget biztosított a gyermekek zene iránti fogékonyságának fokozására, valamint lehetőséget teremtett számukra különféle hangszerek kipróbálására is.

Tartalmukat tekintve a feldolgozott mesékben közös volt, hogy valamilyen valós (és olykor meglehetősen bonyolult) társadalmi problémát mutattak be játékosan, a gyermekek számára is érthető módon, legyen szó kapzsiságról és önzésről (pl. Jiří Wolker: „Mese a milliomosról, aki ellopta a napot”), a természeti erőforrások privatizációjáról és kiárusításáról (pl. „Tücsök nagymama” – ayoreo népmese) vagy épp ingatlanspekulációról és dzsentifikációról (pl. Tor Age Bringsvaerd: „Mese utca 13.”). Előfordult olyan eset is, amikor magának az előadásnak a helyszíne és kontextusa volt sajátos, és reflektált közvetlenül társadalmi problémákra (pl. amikor Magdaléne Vernet „A két földesúr” című meséjének árnyjáték-adaptációját a Városligetben beinduló építkezési projekt elleni tiltakozás részeként, a tüntetők által elfoglalt egyik épületben adtuk elő).

VARIÁCIÓK KÖZÖSSÉGI JÁTÉKOKRA

A mese mellett a játék az az eszköz, amelynek segítségével egy gyermek leginkább formálható, nevelhető és tanítható anélkül, hogy erőszakot tennénk rajta: számára itt nem tanításról és nevelésről van szó – ez

3 Árnyjátékaink többségéről videófelvétel is készült, lásd: Robin 2015d, Robin 2015e, valamint Robin 2016a.

talán eszébe sem jut –, s legjobb esetben teljesen átadja magát az önfeledt élvezetnek. Olyan játékokat igyekeztünk a gyerekek számára felkínálni, amelyeknek tartalma, módszertana (szabályrendszere) és célkitűzései jól illeszkednek egymáshoz, és a gyerekekben az autonómia és a szolidaritás érzelmi alapjait erősítik. Vegyük először a társasjátékokat! Noha nevéből adódóan elvileg minden társasjáték közösségi jellegű, valójában szellemiségét és célkitűzését tekintve a legtöbbjük versengésre, az egyéni győzelemre és a mások kárára történő érvényesülésre kondicionál. Ezzel a rendszerkonform és rendszerkonzerváló szemlélettel szakítva több saját társasjátékot is készítettünk, avagy már létező játékot dolgoztunk át⁴, hogy azokban érvényre jusson az általunk képviselt értékek és magatartási normák: az egyenrangú felek kooperációja képes lehet legyőzni az olyan külső hatalmat, amelyet nem kezdenek ki az egymással szemben közömbös vagy egymással konkuráló egyéni stratégiák. A játékok megtervezése és elkészítése már önmagában is kooperatív együttműködést feltételezett: míg a játékmenet és a hozzá nélkülözhetetlen szabályok kidolgozását a kollektíva felnőtt tagjai végezték, a gyerekek, valamint más felnőtt segítők gyakran vettek részt az adott játék gyakorlati kivitelezésében (dizájn kialakítása, színezés, ragasztás stb.).

Közösségi játékaink egy másik típusát jelentették azok a programok, melyek valamilyen mesei kerettörténetbe illeszkedtek, továbbá játékok és feladatok komplex egyvelegét képezték. „Harisnyás Pippi és barátai nyakukba veszik a Városligetet” fantázianevű rendezvényünkön például a résztvevő gyermekeknek térképet készítettünk a budapesti Városligetről, melynek különböző pontjain állomáshelyeket, feladványokat és meglepetéseket helyeztünk el. A gyerekeknek a térképen való tájékozódás képességét használva kellett mindig megtalálniuk a következő helyszínt, ahol logikai, ügyességi és más kreatív feladatok vártak rájuk (pl. növények terméseinek és leveleinek felkutatása, „kincskeresés” a homokozóban matematikai számítások segítségével, célba lövés csúzlival), melyek közös gondolkodást és gyakorlati együttműködést feltételező megoldásával bizonyítaniuk kellett rátermettségüket. Hasonlóan komplex jellegű közösségi programot építettünk fel Lewis Carroll „Alice

4 Átdolgoztuk például Avalon Hill 1978-as „Class Struggle” elnevezésű társasjátékát, amely „Manók és sárkányok” néven, a gyerekek számára könnyebben érthető formában (tündérmesei környezetben) mutatta be az osztályharc okait és formáit.

„Csodaországban” című meséje köré, melynek keretében a résztvevő gyerekek mondókákat tanultak meg, ritmikus, mozgáskoordinációt fejlesztő gyakorlatokat végeztek, logikai rejtvényeket oldottak meg, a mese egyes fejezeteihez kapcsolódó képeket színezték ki vagy éppen rajzoltak meg saját interpretációjuk szerint.

KIRÁNDULÁSOK ÉS A TERMÉSZET MEGISMERÉSE

A mese, a játék minden valóságot visszatükröző elemük ellenére összességében a fikció birodalmához tartoznak. Az általunk preferált nevelés és oktatás tehát nem alapozódhat pusztán ezekre: a gyereket fokozatosan, életkori sajátosságaik és érdeklődési körük alapján meg kell ismertetni a materiális világgal, mindenekelőtt a természettel, annak törvényszerűségeivel és az ott zajló bonyolult folyamatokkal. Ezt persze a polgári oktatás is tudja. Amiben megpróbáltunk a közoktatásnál többet nyújtani, az a világ olyasfajta tanulmányozása, amely ember és természet közvetlen érintkezésére épül, illetve lehetőleg a kettő közötti aktív és szándékos kölcsönhatásra, anyagcserére. Semmiképpen sem akartunk öncélú „ismerethalmozást” végezni, amelynek eredménye egy nagyrészt élettelen és steril tudás. Ehelyett ahhoz akartunk hozzájárulni, hogy a gyerekek jobban értsék az őket körülvevő és magába foglaló világot. Az efféle megismeréshez remek alkalmat nyújtottak a Budapest vonzaskörzetében elterülő tájakon tett kirándulások, ahol a gyerekek saját természetes közegükben tanulmányozhatták a különböző szerves és szervetlen formákat, illetve azok egymásra hatásait.

Ezeket a természeti jelenséget máskor mesterséges körülmények között modelleztük különféle földrajzi kísérletek segítségével, melyek kivitelezésében a gyerekek aktív szerepet játszhattak (szemben az iskolákban rendszerint csak a tanár által elvégzett kísérletekkel). A szél, a jég, a folyóvíz eróziójának és más egyéb jelenségeknek a megismerését követően aztán a legközelebbi természetjárások alkalmával már tudtunk építeni az ily módon megszerzett tudáselemekre, s a gyerekek számára érdekes feladatnak bizonyult a mesterséges körülmények között látott és előidézett folyamatok valódi, természetbeni előfordulásainak felkutatása.

A kirándulások mellett más módokon is sor került természeti környezetben végzett empirikus tapasztalatszerzésekre. Ilyen események voltak például a közösen végzett csillagászati megfigyelések, melyekhez rendszerint játékos feladatok is kapcsolódtak (pl. alufóliára fűrt lyukak konstellációjából csillagképek felismerése).

A természet megismerésének és egyúttal a személyes autonómia és a társadalmi tudatosság fejlesztésének egyik leghatékonyabb eszköze a saját életfeltételek közvetlen és előre megtervezett termelése. Aki képes életfeltételeiről önállóan gondoskodni (ez nem ellentétes a kooperációval – a tudatlanságból és tehetetlenségből eredő kiszolgáltatottsággal ellentétes!), annak fontos lesz az autonómia, és képes lesz küzdeni a hierarchiák lebontásáért. Ezért a különböző antikapitalista iskolakísérletek egyik közös jellemzője a tanulás és a termelőmunka összekapcsolása. A mi programjaink túlon túl ritkán követték egymást ahhoz, hogy ezt hatékonyan megvalósíthassuk. Mikroszinten azért valami mégis sikerült: egy tavaszi rendezvényünkön a gyerekek megtanulták, hogyan ültessenek magokat újságpapírba tekert földbe. A csomagocskákat hazavitték, később pedig a palántákat addig nevelték, amíg azok termést nem hoztak, amit azután elfogyasztottak.

A természeti világnak azonban számos olyan, tanulmányozásra szintúgy méltó szegmense van, melynek empirikus úton történő megismerésére nem nyílt lehetőségünk. Ilyen jelenségek tanulmányozása céljából a művészet kifejezőeszközeihez fordultunk. A híres fotós, Sebastião Salgado fekete-fehér természetfotóinak budapesti kiállítására például külön gyerekprogramot szerveztünk, melynek keretében – természetesen az alkotások gondos megismerése után – a gyerekek differenciált nehézségű és komplexitású feladatok közül válogathattak életkoruk, motiváltságuk és képességeik szerint, Salgado képeinek puszta kiszínezésétől kezdve azok montázsszerű összeválogatásán át egy belőlük álló képregény összeállításáig, melynek történetét maguk a részt vevő gyerekek konstruálhatták meg. Mivel a gyerekfoglalkozásra még a múzeum kiállítótermében került sor, mindez a programnak egyfajta flashmob jelleget kölcsönzött, több látogató család érdeklődését olyannyira felkeltve, hogy gyerekeik végül bekapcsolódtak a játékos feladatokba.

Igyekeztünk figyelni arra, hogy a rendezvények folyását ne kössék gúzsba az előzetes terveink: mindig hagytunk teret a gyerekek

spontán hajlandóságainak, az egymással és a felnőttekkel folytatott, előre nem tervezett játékoknak. Ha úgy éreztük, hogy a résztvevők fáradtak, érdeklődésük lankad, a meg nem valósított programelemeket eltettük későbbre. A foglalkozásokba pedig olykor beépültek kifejezetten személyes jellegű mozzanatok is, például születésnap köszöntés, amelyben az egyetlen kötött elem a közös tortázás volt.

ELMÉLETI JELLEGŰ ÉS TÖRTÉNETI TÁRGYÚ ELŐADÁSOK

A sok gyakorlatorientált foglalkozás megtartása mellett azért figyeltünk arra, hogy ne hanyagoljuk el pedagógiánk elméleti kérdéseit és történeti előképeink bemutatását sem. 2015 második felétől kezdődően éppen ezért időről időre sort kerítettünk egy-egy neveléstörténeti, pszichológiai vagy pedagógiaelméleti témájú előadásra, melyek jellegükből kifolyólag a felnőtt közönségnek szóltak. Ezek keretében bemutattuk és sokszor online kiadvány formájában is elérhetővé tettük többek között Paulo Freire biográfiáját és „Az elnyomott pedagógiája” című főművének egyes részleteit (Robin 2015f), a német tanácskommunista Otto Rühle antiautoriter neveléssel kapcsolatos nézeteit, a chiapasi zapatista iskolák működési gyakorlatát, Erich Fromm és L. Sz. Vigotszkij pszichológiájának máig releváns aspektusait (Robin 2016b). Feldolgoztuk továbbá a Magyarországi Tanácsköztársaság közoktatási rendszerének (Robin 2017), illetve a spanyolországi anarchista szabadiskoláknak több mint száz évre visszanyúló történetét. Bemutattuk a korai szovjet munkaiskola-kísérleteket. Vitadélutánként szenteltünk a tőkés „tudatipar” manipulációs technikáinak és azok gyermekekre gyakorolt hatásának. Talán külön kiemelni sem érdemes, hogy Magyarországon, illetve magyar nyelven a felsorolt témák szinte mindegyike az ismeretlen, de legalábbis a kevésbé vagy rosszul ismert témák közé tartozik. Emiatt nem egyszer előfordult olyan eset is, hogy az adott rendezvényünkön részt venni nem tudó személyek külön megkerestek minket azzal a kéréssel, hogy juttassuk el nekik az elhangzott anyagok kivonatát. A feldolgozásokkal persze nem tudományos babérokat kívántunk learatni, hanem az ismeretterjesztés mellett saját szabadiskola-kísérletünk számára akartuk hasznosítani az értékesnek ítélt elemeket a múltbéli vagy

kortárs pedagógiai kísérletekből, illetve általunk nagyra becsült személyek életművéből.

MAGHULLÁS: TÁVLATOK ÉS PERSPEKTÍVÁK

A fentebb leírtakból talán úgy tűnhet, hogy közösségi nevelési gyakorlatunk erősen megosztott volt: voltak úgymond a kifejezetten felnőttek számára készített, elméleti tárgyú előadások, és voltak a széles skálán mozgó gyerekprogramok. Szerencsére a helyzet a valóságban ennél jóval árnyaltabb. Főképp amiatt, mert a „gyerekprogramok” számos esetben olyan közös elfoglaltságokat jelentettek, ahol lényegében minden korosztály megtalálhatta a maga számítását és bevonódhatott a tervezés vagy a kivitelezés egyes fázisaiba. 2018-tól pedig hosszú távú terveink között mindenképp szerepelt egyfajta szélesebb nyitás is a rendezvényeink iránt érdeklődő felnőttek irányába, amely hozzájárulhatna a „nevelők” és a „neveltek” dichotómiájának további leépítéséhez, a tudásátadás többirányúvá válásához. Az ezzel kapcsolatos felfogásunk magját alapvetően az jelentette, hogy minden ember életében vannak olyan dolgok, amelyek közelebb állnak az érdeklődéséhez, s amelyekhez másoknál jobban ért, míg más téren komoly hiányosságokkal küzd, pedig egyébként lehet, hogy szívesen kipróbálna vagy megtanulna ide tartozó dolgokat is. A kapitalista termelési mód és az azt kiszolgáló oktatási rendszer hagyományosan a minél nagyobb fokú specializációt preferálja. Gyakran még a „széleskörű tájékozottság” sem jelent többet, mint több részterületen való egyidejű jártasságot anélkül, hogy ezek a „tudáselemek” az egyén személyiségében szervesen összekapcsolódnának egy belsőleg koherens világlátássá. A mi pedagógiai elgondolásunk célja a sokoldalúan képzett ember nevelése, aki ugyanakkor képes arra, hogy ismereteit egységes rendszerré építse össze. Reményeink szerint ez a hozzáállásunk kivilágított már a fent bemutatott korábbi programjaink széles palettájából is. A jövőre vonatkozóan ezt a palettát kívántuk tovább színesíteni olyan újabb tevékenységek beemelésével, amelyeket a gyermekek és a felnőttek a hétköznapi életben közvetlenül hasznosíthatnak, és amelyek egyszerre fejlesztik a tervező gondolkodást és a kezűgyességet (pl. könyvkötéssel, fényképészettel, főzéssel

kapcsolatos ismeretek), s ebben vártuk az érdeklődők kezdeményezését és egyéb cselekvő támogatását.

Ezek a tervek egyelőre nem valósulhattak meg. Az utóbbi két évben a társas dinamika megtört, és a rendszeres programok szünetelnek. A kezdeményezés „hibernálódását” több (belső és külső) tényező együttes hatása idézte elő. A kollektíva egyes tagjainak élethelyzete megváltozott. Az egyik aktív résztvevő az egyetemet elvégezve munkába állt, ami lelkesedését ugyan nem csökkentette, de szabadidejének terjedelmét annál inkább. A kollektíva egy másik aktív tagja családjával együtt elköltözött az országból. Kiderült az is, hogy programtervezésünknek van egy életkori „vakfoltja”: a kamaszkor. Ahogy a rendszeresen részt vevő gyerekek egy része kamaszodni kezdett, úgy csökkent számukra a rendezvények vonzereje. Ezekhez a nehézségekhez járult még a helyszínt nyújtó MŰSZI elköltözése és a távlati perspektívák romlása a törvényi szigorítások (pl. a magántanulói státusz igénylésének ellehetetlenítése) révén. A legnagyobb problémát bizonyára az jelentette, hogy új kapcsolatokat egyre nehezebben tudtunk kialakítani, amiben saját mulasztásaink – például a rendezvények elégtelen hirdetése – is szerepet játszottak. Mindezek miatt a korábbi lendület lefékeződött, a rendezvények sorozata megszakadt.

A kezdeményezést azonban nem oszlattuk fel, és talán a jövőben – esetleg megváltozott formában – újrakezdjük a nyilvános események szervezését is. Az antiautoriter, közösségi és forradalmi nevelés kérdését éppoly aktuálisnak látjuk most is, mint a Robin Pajtás Kollektíva megalakításakor. Bárhogyan is lesz, tapasztalatainkat szeretnénk megosztani, hogy azok tőlünk függetlenül is hasznosulhassanak. Ennek az írásnak ez a legfőbb célja.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Paideia, Colectivo (1993): *Paideia szabadiskola – Az antiautoriter nevelés 15 éve*. Interneten: https://youtu.be/sVxk_j3SkjM
<https://youtu.be/8LdJI12XkBM>
<https://youtu.be/SVKfBCGUYII> (Letöltve: 2020.10.14.)
- Robin Pajtás Kollektíva (2014a): *Robin pajtás (Puck manó) szabaiskolája – kiáltvány egy antiautoriter–közösségi–forradalmi nevelésért*. Interneten:

- https://www.academia.edu/44289350/Robin_pajtás_Puck_manó_szabadiskolája_káltvány_egy_antiautoriter_közösségi_forradalmi_nevelésért (Letöltve: 2020.10.14.)
- Robin Pajtás Kollektíva (2014b): *Plakát*. Interneten:
https://www.academia.edu/44289557/Robin_pajtás_szabadiskolája_plakát
 (Letöltve: 2020.10.14.)
- Robin Pajtás Kollektíva (2014c): *A „Robin pajtás szabadiskolája”-kezdemenyezés bemutatása. Miért és hogyan akarunk szabadiskolát létrehozni?* Interneten:
https://www.academia.edu/44289482/A_Robin_Pajtás_Szabadiskolája_kezdeményezés_bemutatása_Miért_és_hogyan_akarunk_szabadiskolát_létrehozni (Letöltve: 2020.10.14.)
- Robin Pajtás Kollektíva (2015a): *A jelenlegi magyarországi iskolarendszer bírálata. Mik a magyarországi iskolarendszer sajátosságai, miben tér el más országok iskolarendszerétől és miben hasonlít hozzájuk?* Interneten:
https://www.academia.edu/44289505/A_jelenlegi_magyarországi_iskolarendszer_bírtálata_Mik_a_magyarországi_iskolarendszer_sajátosságai_miben_tér_el_más_országok_iskolarendszerétől_és_miben_hasonlít_hozzánk (Letöltve: 2020.10.14.)
- Robin Pajtás Kollektíva (2015b): *Az antiautoriter pedagógia módszerei. Milyen eszközökkel segíti elő a szabadiskola a gyermekek testi-pszichés-intellektuális fejlődését? Mi a tevékenységek tartalma és formája a szabadiskolában?* Interneten:
https://www.academia.edu/44289522/Az_antiautoriter_pedagógia_módszerei_Milyen_eszközökkel_segíti_elő_a_szabadiskola_a_gyermekek_testi_pszichés_intellektuális_fejlődését_Mi_a_tevékenységek_tartalma_és_formája_a_szabadiskolában (Letöltve: 2020.10.14.)
- Robin Pajtás Kollektíva (2015c): *A szabadiskola megvalósításának gyakorlati lépései. Milyen gyakorlati feladatokat kell megoldanunk, hogy létrehozzuk a szabadiskolát? Milyen emberi viszonyokat kell ehhez felépítenie szülőnek-gyermeknek-pedagógusnak?* Interneten:
https://www.academia.edu/44289547/A_szabadiskola_megvalósításának_gyakorlati_lépései_Milyen_gyakorlati_feladatokat_kell_megoldanunk_hogy_léttrehozzuk_a_szabadiskolát_Milyen_emberi_viszonyokat_kell_ehhez_felépítenie_szülőnek_gyermeknek_pedagógusnak? (Letöltve: 2020.10.14.)
- Robin Pajtás Kollektíva (2015d): *Tücsök nagymama*. Interneten:
<https://youtu.be/dQLkT-4MrUI>
<https://youtu.be/3q5unTmmf-k>
 Letöltve: 2020.10.14.)
- Robin Pajtás Kollektíva (2015e): *Mese a milliomosról, aki ellopta a napot*. Interneten:
https://youtu.be/uPOP_xAXUS4

- <https://youtu.be/oee-rf4JJ7A>
(Letöltve: 2020.10.14.)
- Robin Pajtás Kollektíva (2015f): *Paulo Freire és „Az elnyomott pedagógiája”*. Interneten:
https://www.academia.edu/44289406/Paulo_Freire_és_Az_elnyomott_pedagógiája (Letöltve: 2020.10.14.)
- Robin Pajtás Kollektíva (2016a): *A két földesúr*. Interneten:
<https://youtu.be/vcJ3Fsc20zc>
<https://youtu.be/yqyaD5j8ouA>
(Letöltve: 2020.10.14.)
- Robin Pajtás Kollektíva (2016b): *A gyermeki képzelet és alkotás tartalmáról és jelentőségéről – Vigotszkij nyomán*. Interneten:
https://www.academia.edu/44289372/A_gyermeki_képzelet_és_alkotás_tartalmáról_és_jelentőségéről_Vigotszkij_nyomán (Letöltve: 2020.10.14.)
- Robin Pajtás Kollektíva (2017): *A Tanácsköztársaság közoktatás-politikája*. Interneten:
https://www.academia.edu/44289386/A_Tanácsköztársaság_közoktatás_politikája (Letöltve: 2020.10.14.)
- Wesley János Lelkészképző Főiskola (2020): *Kurzustematika*. Interneten:
https://wesley.hu/agleesho/2020/08/tantargyleiras_kurzustematika_szakszovegesstilus.pdf (Letöltve: 2020.10.14.)